

Bornholm

af Axel Andersen.

Foreningen for Kirkegårdskultur skal i 1984 besøge Bornholm, det er vel nok kontrast til 1983 Fanø.

Bornholms milde klima sammenlignet med det barske Vestjylland og den vestenvindsudsatte Fanø skal opleves i rækkefølge, kan noget være mere spændende! Bornholm, Danmarks østligste ø, ligger 135 km øst for Møens klint. Navnet kommer antagelig af borg. Befolkningen af Bornholm skete i stenalderen, men flere hundrede år senere end det øvrige Danmark. Dens beliggenhed i Østersøen gjorde øen til en station på handelsvejen, men gjorde det også, at den længe bevarede sin selvstændighed. Omkring år 900 havde Bornholm sin egen konge, først omkring 950 blev øen knyttet til det øvrige Danmark, og dog således at høvdingene hævdede en vis uafhængighed. Øen blev først kristnet midt i 11. årh., og i den forbindelse søgte bispes senere ærkebispesædet i Lund at underlægge sig øen, 1149 overlod Svend Grade øen til ærkebiskop Eskild, og i 13. årh. var den stridsæble mellem konge og ærkebiskop, fra 1303 herskede sidstnævnte uindskrænket. Christian 2. indtog 1522 øen under kronen, men 3 år senere pantsatte Frederik 1. den til Lübeck på 50 år, men forblev der til 1576. Det var som pant for lån, (mon noget slikt kunne tænkes i dag). Svenskekrigene kom til at berøre Bornholm ganske særligt. 1645-48 var den indtaget af svenskerne, men blev tilbagegivet ved freden i Brönsebro. Ved Roskildefreden afstodes den til Sverige og blev besat af en svensk hærstyrke; men beboerne gjorde oprør under ledelse af Poul Ancher og Jens Koefoed o.a., og svenskerne måtte overgive sig. Lederne overdrog Frederik 3. øen til arv og eje mod privilegier i henseende til udskrivning af skat. Fritagelsen for værnepligt gjaldt lige til 1857. Siden har Bornholm altså været tilknyttet det øvrige land bortset fra den korte besættelse af russiske tropestyrker i 1945-46.

Geologisk har Bornholm en særstilling i forhold til det øvrige land. På den nordlige del af Bornholm er der granitunderlag, som visse steder endda kommer frem i dagen. Dette gør, at kysten er forrevet og har små vige og skær. Øens højeste punkt er Rytterknægten, 162 m. Den nordligste del er den højeste, og der er fald mod syd. Der forekommer flere granitarter fra vidt forskellige tidsalder af jordens historie: granitten brydes adskillige steder, hvilket vi skal se under ekskursjonen. Af forvitret granit, den såkaldte Svaneke-granit fås Aarsdalegrus, måske bedre kendt af kirkegårdsfolk som »Bornholmsk grus«. Kalk- og sandsten findes også, således brydes Neksøsandsten, der ligger i et bælte fra Neksø i øst til næsten helt til Rønne, og danner et 60 m tykt lag. Også andre mineraler er

genstand for brydning, kaolin i nærheden af Rønne, der bruges til porcelænsfremstilling, og ildfast ler også i Rønnes nærhed. Kul findes også, de har været en hjælp i krisetider også under 2. verdenskrig.

Botanisk set har bornholmske landskaber mange arter, som ikke kendes andre steder i landet, det skyldes dels den specielle jordbund, men ikke mindst den milde beliggenhed i Østersøen, således at mange planter fra sydligere himmelstrøg kan trives her f.eks. findes mange morbærtræer plantet i haverne.

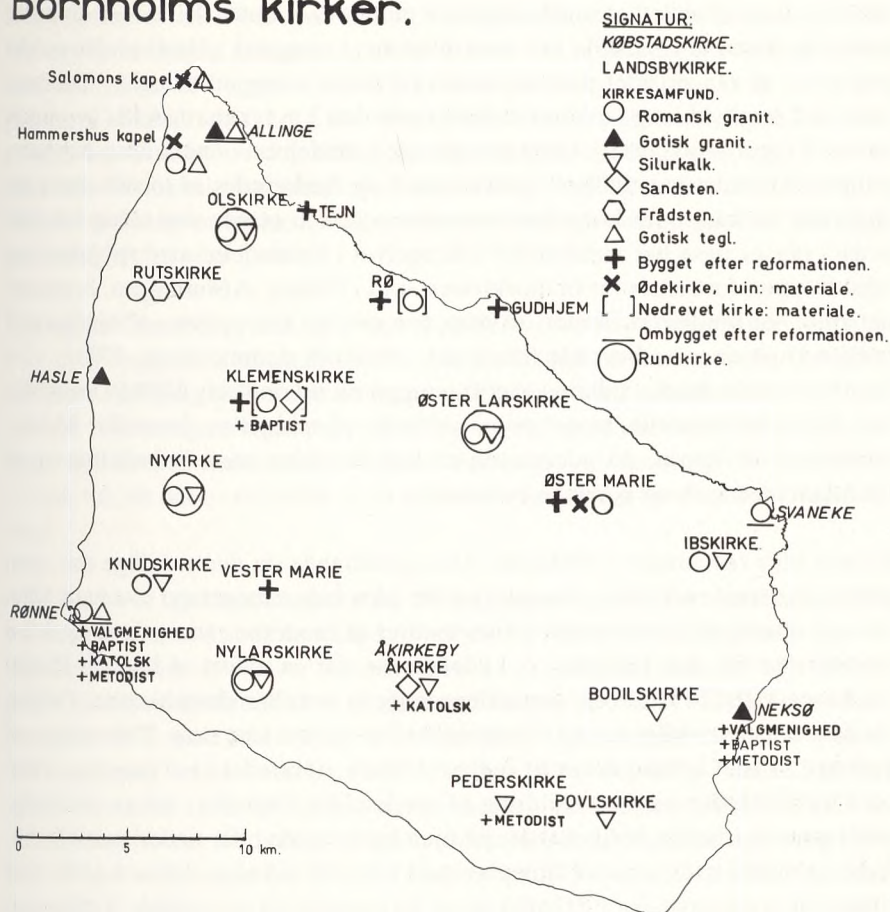
Bornholmske kirker har et særpræg, desuden findes fire af landets syv romanske rundkirker (Nykirke, Østerlars, Nylars og Olsker), dette gør øen til noget særligt kirkemæssigt set. Fra nyere tid stammer mange nye kirker, særligt tilhørende andre trossamfund end folkekirken, idet Bornholm er rigt repræsenteret af andre trosretninger.

Rundkirkerne stammer fra ca. 1150-1200, også Nykirke, der så sent som 1416 betegnedes som Allehelgenskirke, og intet tyder på, at den er den yngste. Kirkeskibet er rundt og i tre stokværk (Nykirke dog kun 2). De to nederste stokværk har tøndehvælv spændt ud mellem ydermur og en svær midterpille. Midtpillen er massiv i de tre, men i Østerlars er den hul, gennembrudt af 6 arkader, således at der dannes et midterskib, kaldet »ovnen«, brugt til dåbskapel. Etagerne forbindes af smalle trapper i ydermuren. Tredie stokværk har i hvert fald i Ny- og Østerlars haft vægtergang mellem midterum og ydermur. Mod øst slutter skibet med et tøndehvælvet kor med apsis, i Olsker og Nykirke er korsets mur lige, mens de er buede i de to andre. Rundkirkerne er utvivlsomt fra første færd opført som forsvarsanlæg.

Østerlars er den ældste og største (16,35 m i diameter, ydremål) opført omkr. 1150 af biskop Eskild som led i øens forsvar mod Venderne. Byggematerialet er kamp og silurkalk (cementsten). Den indre diameter er 13 m og midtpillen, et slags midttårn ca. 6 m. Også i 2. stokværk er midtpillen med åbninger mod omgangen og den har sikkert været højere, end den er nu, som den er dækket af kegleformet tag, og har været et udkigstårn.

Nylarsker, har navn efter St. Nicolaus, på gl. dansk Nilaus, er fra 12. årh. Den måler udvendig 11 m, midtpillen er 1,9 m. Apsis er dækket af halvkuppelhvælv, hvori er indmuret fem lerpotter med åbningen nedad for at forbedre akustikken. Trappen op til andet stokværk beviser også den forsvarsmæssige indretning, idet der på et knæk er anbragt en dør med spærrebom, placeret på et sted af det kun alenbrede trappeløb, hvor det ikke er muligt at anvende en rambjælke. Trappeløbet fortsætter fra andet stokværk og munder ud ved murkronen til en godt to alen bred skyttegang, der oprindeligt har været åben, gulvet er af sten og skrånere ud mod spygatter (vandafløb). Her har der oprindeligt været et ca. en m højt brystværn med tinder, som nu er tilmuret, gjort da det nuværende kegleformede spåntag blev rejst også over skyttegangen.

Bornholms kirker.

Olsker, også fra det 12. årh. er viet til St. Olav, deraf navnet, er den højeste af rundkirkerne. Den har firkantet kor med absis. Første og anden stokværk har tøndehvælv, men mellemtagens gulv er kalkstøbt med fire vandrender endende ved spygatter, hvilket tyder på at det har været sfluttende etage, og senere er kirken blevet forhøjet med tredje stokværk, også udformet til forsvar ved ni skyttegab, endvidere er der over disse huller, hvorigennem der kunne stikkes udliggerbjælker, så der kunne rigges et hængende skyttegalleri til af træ. Desuden er der en række mindre huller, hverandet gennemgående, de stammer fra et fladt tag over rotunden. Nu er kirken dækket af et kegletag af egespån.

Nykirke ligger knap 8 km fra Rønne. Den bliver genstand for vort første besøg på Bornholm. Den er den mindste af rundkirkerne, og som tidligere nævnt også

fra 1100-tallets midte. Der stod ganske vist indtil 1836 årstallet 1287 at læse i en dørføj, men arkæologiens undersøgelser modbeviser dette. Kirken er opført af kamp og består af rundskib, kor med apsis og et sengotisk våbenhus. Nu er kirken kun i to etager, idet forsvarsværket på tredje etage nu mangler. Ydermurene er 1,6 m tykke og i midten af skibet står den 3 m tykke rundpille hvorimellem er bygget tøndehvælv, koret er også med tøndehvælv, mens apsis har halvkuppel. Korbuen var tidligere ganske smal og flankeredes af to sidealtre i nicher. Ad en trappe fra koret kommer man op på 2. etage, som aldrig har haft hvælv, der er også her vandrender i stengulvet i forbindelse med spygatter, og også trappen fortsættes op til murkronen som i Olsker. Afslutningen, brystværnet m.m. er imidlertid fjernet, så trappens øverste trin spærres af bjælkerne i trækonstruktionen vedrørende træværket, der synes stamme fra ca. 1700. Der blev i 1908 fundet kalkmalerier fra unggotisk tid omkring 1300-50 i rundskibet. De bedst bevarede, meget primitive findes på midtpillen, forestiller lidelseshistorien i 13 optrin, på ydermuren er kun to, feltet med Bebudelsen og et Gudslam med kalk og korsfane bevaret.

Kirken blev restaureret i 1960'erne. Man genåbnede da den nordlige dør, som forsynedes med en kraftig glasrude, og der blev indsat meget nyt inventar. Således nyt alterbord, prædikestolen blev ændret til moderne rammeværk med fire arkadefelter fra den tidligere. Arkadefelterne der er udført af Hinrich Ringeringss værksted i Flensborg, forestiller scener af Jesu barndomshistorie. De kan stamme fra et verdsligt møbel. Stoleværket blev til nye løse stole. Døbefonten af kalksten er fra Gotland hører til keglestubtypen, dåbsfadet er af messing, stammer fra 1600tallet med en skildring af syndefaldet i bunden, det er ubehjælpeligt graverearbejde, hvilket tyder på hjemligt arbejde efter nederlandsk forbillede. Desuden er bevaret et timeglas med fire glas skænket kirken i 1690. Der findes en præstetavle fra 1700tallet og en fortsættelse på nyere tavle. I våbenhuset er en pesttavle opsat 1747 og opregner sygdomsofrene i 1618, 1654. Endvidere en romansk gravsten med reliefkors samt en udslidt gravsten sikkert fra 1300årene. En runesten er også opstillet her. Der findes ved bornholmske kirker mange runesten, og inskriptionen er oftest kristen, således også her: »Lo ... lod denne sten rejse efter sin søn Svend, den meget velbyrdige dreng ... og efter hans broder. Den hellige Krist hjælpe de to brødres sjæl«.

I det nordvestligste hjørne af kirkegården findes også et karakteristisk træk for Bornholm, klokketårnet, udformet med bindingsværkshus på en kampestensunderbygning i to stokværks højde, her er det dog stærkt fornyet.

Kirkegården omgives af stengærder af kløvet kamp, adgang sker gennem tre trælåger i øst, syd og nord. Trælågerne er af speciel bornholmsk type med planketag og husbrand, den sydlige er øens ældste, den er indskåret: »ANNO 1678«.

Åkirkebys kirke, Åkirke er én af øens ældste stenkirker, også den har været indrettet til forsvar, men her er det kun tårnet. Langhus og kor med apsis er ældst fra kort før 1150, og tårnet kort efter. Tårnet har oprindeligt været rundt, den nordvestlige del er bygget af runddede sten, omkring 1200 har man så ændret planen til et kvadratisk tårn i fire etager, hvor den øverste viser skydeskår over et fladt tag. Tårnet har dog tidligt fået fir-delt pyramidetag, som fra 1600tallet ændredes til dobbelt saddetag med kamtakkede tvillinggavle i nord og syd. I 1874 blev klokkerne ophængt og et i søndre kirkegårdsdige stående bindingsværksklokketårn blev fjernet.

Kor og skib blev påbegyndt opført med skiffer og sandsten, men senere gik man over til at bygge med silurkalk. Skibet har fladt bjælkeloft med synlige bjælker, ved restaureringen 1874 fjernede man en skillemur med arkader, der stod midt i skibet, nok beregnet til at bære en aldrig udført overhvælvning, ved samme lejlighed indsattes romantiserende vinduer. Koret har munkestenshvælvning, udført i gotisk tid, da det er for bredt til at udføre en sædvanlig bornholmsk overhvælvning.

Alterbordet er udskåret af egetræ fra 1608 af samme mester som altertavlen, der i topstykket bærer Lund domkapitels våben og rigsvåbnet. Døbefonden er fra Gotland, signeret af mester Sighraf, med 11 relieffer fra Jesu liv og runeindskrift. Den stod indtil 1874 i et aflukke ved vestgavlen, dens dåbsfad er sydtysk fra omkr. 1575 med fremstilling af bebudelsen. Også prædikestol med lydhimmel og opgang er fra omkring 1610, idet den bærer dronning Anna Cathrines våben, hun døde 1612. Det er fint renæssancearbejde med korintiske søjler, i arkadefelterne scener fra Jesu liv, fødsel, korsfæstelse, opstandelse og himmelfart. Her er også et timeglas fra 17. årh. med indskrift: *Jacobus Hartman, Sanduhrmacher in Leipzig.*

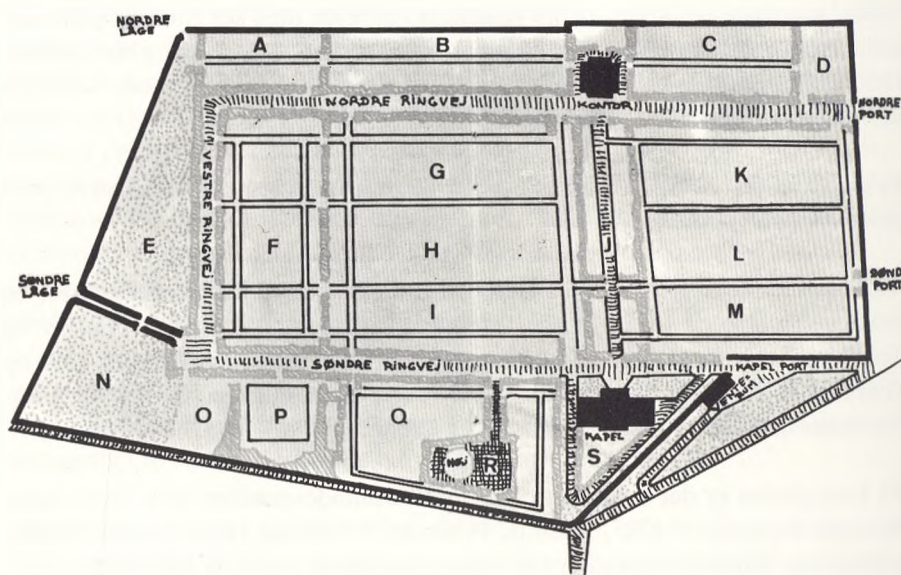
Et gipsrelief fra 1875 forestillende uddrivelsen af templet af L. Hasselris, 1875 pryder skibets nordvæg.

Våbenhuset har et epitafium fra 1652, en gravsten med portrætrelieffer over en lysk fogedfamilie fra 1572 og to runesten fra 1000årenes 2. halvdel: »Thorfast og Troels og Bove de satte disse kumler efter ... v sammen med Broder. Gud og Gudsmoder hjælpe hans ånd. Sart ristede ret«, og »Gudmund og Frøbjørn rejste stenen efter deres fader Isbjørn (eller Esbern). Gud hjælpe hans sjæl«.

På kirkegården er der smukke neksøsandstensmindesmærker, bl.a. over Anna Rasmine Pedersen † 1785, Rasmus Pedersen † 1786 og Hans Rømer † 1836, sidstnævnte forestod Almindingens indhegning og beplantning 1800-1835.

Til slut skal vises oversigtplan over Rønne kirkegård, udarbejdet af arkitekt Sv.

O. Rolff-Nielsen i forbindelse med reguleringsplan af 1949. Det stammer fra Vore Kirkegårde 1969, efter foreningens sidste besøg på Bornholm, da fik vi ikke set Rønne kirkegård, det skal vi denne gang.

Rønne kirkegård. Oversigtsplan udarbejdet af arkitekt Sv. O. Roloff-Nielsen, 1949.